

Jozef verkocht

Periodethema: Jozef
Genesis 37

VOORAF

Deze zondag maken we een begin met het vertellen van de geschiedenis van Jozef. Zijn leven staat beschreven in Genesis 37-50. Als we het leven van Jozef overzien, gaat dit door lijden tot heerlijkheid. Dat is ook de weg die God met Zijn Zoon gaat en die typerend is voor Gods handelen.

De geschiedenis van Jozef leert ons ook hoe wonderlijk God alles in het leven van Zijn kinderen leidt. Dwars door het handelen van mensen heen. Het leven van Jozef lijkt volkomen te mislukken. De thuis voorgetrokken en verwende zoon van een herdersvorst wordt door zijn broers als slaaf verkocht en komt tenslotte in de gevangenis. Maar door vernedering heen gaat het tot verhoging als hij uit de gevangenis wordt gehaald om de dromen van de Farao uit te leggen en onderkoning van Egypte wordt. Dan wordt het voor Jozef en later voor zijn familie duidelijk: alle dingen moeten medewerken ten goede. Zo kan Jozef zijn familie temidden van de hongersnood in het leven behouden. De Heere werkt dwars door de onmogelijkheden heen. Dat zien we al bij de geboorte van Jozef. Jaren heeft Rachel moeten wachten op de kinderzegen. In die dagen was het verschrikkelijk als je kinderloos bleef. Je telde dan niet mee. Uit jou kon dan ook de beloofde Messias niet geboren worden. Als Rachel ziet dat haar zuster Lea wel kinderen krijgt, wordt ze jaloeers en zegt tegen Jakob: geef mij kinderen, of indien niet, zo ben ik dood? (Gen. 30: 1). Jakob antwoordt dan boos en bestrafend: ben ik dan in plaats van God, Die de vrucht des buiks van u geweerd heeft? Rachel geeft haar dienstmaagd Bilha aan Jakob. Maar ook de kinderen van haar dienstmaagd, die als het ware op

haar naam worden gezet, bieden haar geen troost. Wat is dit erg geweest voor Jakob. Toen Lea al zes kinderen had ontvangen, was de vrouw waar Jakob het meest van hield nog kinderloos. Zijn liefde voor haar kon de pijn en de schande van dit gemis niet wegnemen. Rachel wordt in de Schrift getekend als een vrouw die weigerde vertroost te worden. Maar wanneer alle menselijke wegen doodlopen, breekt de tijd van de Heere aan. Hij gedenkt aan Rachel en doet haar in blijde verrukking uitroepen: God heeft mijn smaadheid weggenomen? (Gen. 30: 23). Bij de geboorte van haar eerste kind klimt de hoop weer in haar op. Zij noemt hem Jozef. Deze naam betekent: de Heere voege mij een andere zoon daartoe. Ze heeft nog een zoon gekregen: Benjamin en tijdens zijn geboorte is ze gestorven. De Heere werkt dwars door de onmogelijkheden heen.

a. Jozef thuis te Hebron (Gen. 37: 1-11)

UITLEG VAN DE TEKST

Met het eerste woordje En... van Gen. 37 wordt een koppeling gelegd met het voorgaande hoofdstuk, waarin staat hoe het met Ezaü en zijn nageslacht gegaan is. De nakomelingen van Ezaü wonen al in steden als die van Jakob nog in tenten wonen in een land waar ze nog niet veel meer hebben dan een stuk grond in de buurt van Sichem en een grafspelonk in de buurt van Hebron, terwijl de Heere Jakob het hele land Kanaän heeft beloofd. In het land der vreemdelingschappen zijns vaders? (vers 1) woont Jakob als gast en vreemdeling, met ten

diepste een andere en betere bestemming, verwachtende de stad, die fundamenten heeft? (Hebr. 11). Volgens vers 14 woont hij in de buurt van Hebron. Het is opvallend dat in vers 2 staat: dit zijn Jakobs geschiedenissen, terwijl direct daarna de geschiedenis van Jozef volgt. Toch vormt de geschiedenis van Jozef een belangrijk onderdeel in de geschiedenis van Jakob, waarin de Heere duidelijk maakt hoe Hij Zijn raad volvoert en de komende Christus geboren zal doen worden. Aan het begin van deze geschiedenis is Jozef ongeveer zeventien jaar. Jozef vormt in het gezin van vader Jakob een buitenbeentje. Zijn broers kunnen niet goed met hem overweg. Dat is menselijk gezien ook wel te begrijpen, gezien het slot van vers 2. Met zijn broers, de zonen van Bilha en Zilpa, de bijvrouwen van Jakob, weidt hij de kudde en Jozef bracht kwaad gerucht tot hun vader? De broers leefden niet op die manier waarop ze behoorden te leven en daarover werd gesproken. Hierdoor werd Gods Naam gelasterd. Dat kon Jozef niet verdragen. Daarom bracht hij hun kwaad gerucht bij zijn vader, omdat zijn vader degene was die hiertegen moest optreden. Het is te begrijpen dat deze houding van Jozef door zijn broers niet in dank wordt afgenomen. Toch noemt de Bijbel dit niet als belangrijkste oorzaak van hun haat. Ze haten hem, omdat ze zien dat hun vader hem boven al zijn broeders liefhad en om zijn dromen en woorden. Ze zeggen niet als Jozef straks in Dothan aankomt: daar komt die meesterspion, maar meesterdromer. In vers 3 en 4 lezen we dat de haat ontstaat doordat Jakob zijn voorliefde voor Jozef duidelijk laat merken. Dat blijkt uit de veelvorige rok die hij hem schenkt. We moeten hierbij denken aan een prachtig lang gewaad dat tot aan de voeten reikt, met mouwen tot aan de polsen, uit diverse kleuren geweven. Door dit prinselijk kleed aan Jozef te geven, bevoorrecht Jakob Jozef boven de andere broers en dit heeft als resultaat dat de broers Jozef uit haat niet meer vriendelijk toespreken. In vers 5 en 8 wordt vermeldt dat de broers Jozef nog meer haten om zijn dromen. Toen er nog geen geschreven Woord was, openbaarde God Zich op vier manieren: door een hoorbare stem, door gezichten of visioenen, door verschijningen en door dromen. Van dit soort dromen is ook in het leven van Jozef sprake. Op een gedreven wijze vertelt hij in vers 6 en 7 zijn eerste droom. In de droom zag hij dat hij samen met zijn broers bezig was schoven te binden op het veld. Toen zag hij dat zijn schoof overeind kwam en de schoven van zijn broers om de zijne heen gingen staan en voor zijn schoof bogen. Uit de reactie hierop van zijn broers blijkt dat verdere uitleg niet nodig is. Ze stellen een retorische vraag: zult gij dan ganselijk over ons regeren; zult gij dan ganselijk over ons heersen? Ze moeten er niet aan denken om te buigen voor Jozef!

Kort hierna vertelt Jozef zijn broers een tweede droom. In deze droom over de zon, de maan en elf sterren die voor Jozef buigen, worden naast de broers nu ook Jozefs vader en moeder erbij betrokken. Bij zijn moeder moeten we hier denken aan Jozefs stiefmoeder Lea of Bilha, Rachels dienstmaagd, aangezien Rachel al gestorven is. Wanneer Jozef deze tweede droom aan zijn vader vertelt, krijgt hij ook van hem een duidelijke terechtwijzing: Zullen wij dan ganselijk komen, ik, en uw moeder, en uw broeders, om ons voor u ter aarde te buigen? Hij bestraft Jozef, volgens de kanttekeningen: Meer om zijn andere zonen wat te verzachten, als dat hij inderdaad op Jozef vergramd zou zijn. Want hij merkte wel dat deze droom wat bijzonders in zich had. Kijk maar naar vers 11b: zijn vader bewaarde deze zaak? als een Maria (Luk. 2: 19). God heeft in die dromen geopenbaard waar Hij met Jozef naar toe wil. Alleen niet hoe en wanneer. De derde reactie van de broers op de tweede droom is nog ernstiger dan de vorige reacties. Ze benijden Jozef. Ze worden bevangen door een ernstige jaloerse boosheid, die verder gaat dan haten en gemakkelijk kan over gaan tot concretisering van de haat in doodslag.

TER OVERWEGING

Wanneer Jozef het kwaad gerucht van zijn broers aan zijn vader vertelt, moeten we dit niet opvatten als klikken. Jozef kan al het kwade en verkeerde in de woorden en daden van zijn broers, waarmee ze niet alleen zichzelf en hun familie (kanttekeningen), maar bovenal God onteren, niet verdragen. Hieruit blijkt dat hij de Heere vreest. Hij zal zijn broers ongetwijfeld eerst zelf gewaarschuwd hebben en toen dat niet hielp zal hij naar zijn vader zijn gegaan. Wat doen wij als we een ander zien zondigen of daarover horen? Durven de kinderen hun vriendje of vriendinnetje te waarschuwen en als ze niet willen luisteren dit te zeggen tegen de meester of juf of hun vader of moeder? Dat word je evenals bij Jozef niet in dank afgenomen, maar als je de Heere echt liefhebt, heb je verdriet over de zonden in je eigen leven en in het leven van de naaste en kun je daar niet over zwijgen. We moeten er wel voor oppassen om in de vertelling Jozef af te schilderen als iemand die nooit iets verkeerd deed en de broers als zijn tegenpool. Ook Jozef heeft z'n fouten en tekorten in dit alles gehad. De vraag kan ook gesteld worden of Jozef niet hoogmoedig is in zijn overbrengen van het kwaad gerucht en in het breeduit vertellen van zijn dromen. Zit er in de weg van vernedering die hij gaat niet ook een pedagogische les waarin de Heere hem wil vormen? Jakob heeft Jozef lief boven al zijn zonen, omdat hij een zoon van Rachel is. Daar komt nog iets bij. Bij deze zoon ziet hij een afkeer van de zonde en liefde tot de Heere en Zijn dienst.

Wanneer ouders één van hun kinderen voortrekken, is dat niet goed. Er kunnen nare gevolgen uit voortkomen. Binnen het gezin kunnen er spannende optreden. Het kind dat voorgetrokken wordt, kan er ook verkeerde invloed door ondergaan. Misschien wordt het wel zo verwend, dat hij of zij onuitstaanbaar wordt. Daar kan een kind later zelf ook veel last mee krijgen. Het is te begrijpen dat wanneer we iets van het werk van de Heere in hun leven mogen opmerken, we ze meer kunnen liefhebben dan kinderen die met God en gebod geen rekening houden. Toch moeten ouders hun kinderen allemaal evenveel liefhebben, dat geldt ook voor de leidinggevenden van de zondagsschool.

b. Jozef bij zijn broer te Dothan (Gen. 37: 12-36)

UITLEG VAN DE TEKST

De broers van Jozef zijn al enkele dagen met het vee weg en Jakob wil graag weten hoe het met hen en het vee gaat. Daarom krijgt Jozef de opdracht om zijn broers, die bij Sichem zijn, een bezoek te brengen. Dat is geen eenvoudige opdracht voor Jozef. Sichem ligt zo'n tachtig kilometer van Hebron verwijderd. Het is een gevaarlijke reis van het gebergte van Juda naar Sichem (het huidige Nabloes) dat veel noordelijker op het gebergte van de Efraòm ligt. Een hele afstand om alleen af te leggen. Uit de opdracht die Jozef krijgt, blijkt vaderlijke liefde. Jakob heeft niet alleen Jozef lief, maar ook zijn tien andere zonen. In het eerste gedeelte van dit hoofdstuk hoorden we hoe Jakob Jozef voortrok door hem een veelvorige rok te geven. Hier zien we dat hij ook om zijn andere kinderen geeft. Jakobs zonen zijn in de buurt van een beruchte plaats. Nog niet zolang geleden hebben daar bij Sichem verschrikkelijke dingen plaatsgevonden. Daar had Jakob een stuk land gekocht van de zonen van Hemor tegen de wil van de Heere in. Want de Heere had beloofd dat Hij het hele land aan Jakob geven zou. Wat was het moeilijk voor hem om uit de belofte te leven, daarom kocht hij dat stukje land. Maar dat heeft hij geweten. Daar werd Dina verkracht. Daar hebben vervolgens Simeon en Levi uit wraak de hele stad uitgemoord. In die omgeving, waar ze zoveel bloed hebben vergoten, weiden de broers de kudde. Hoe durven ze? Jakob is bezorgd en benieuwd hoe het met zijn kinderen zal gaan in dat vijandige land. Daarom zegt hij ook tegen Jozef: Breng mij een woord wederom? (vers 14). Jozef maakt geen enkele tegenwerping, hoezeer hij ook weet hoe zijn broers over hem denken. Hij gehoorzaamt zijn vader. Dat blijkt al uit de woorden: zie, hier ben ik. Als Jozef zijn broers bij aankomst niet kan vinden in de buurt van het

kamp van Sichem, dan denkt hij er niet aan om terug te keren, maar brengt waarschijnlijk de nacht in het kamp door om de volgende dag in de uitgestrekte velden naar zijn broers te zoeken. Een man ziet Jozef dwalen in de buurt van Sichem en vraagt wat hij zoekt. De man zegt dat zijn broers naar Dothan zijn gereisd. Deze plaats lag nog weer zo'n twintig kilometer ten noordwesten van Sichem. Waarom zijn ze daar? Is dat vanwege de mooie grasvlakten voor hun schapen? Door Gods voorzienigheid moesten Jozef en zijn broers elkaar juist ontmoeten in Dothan en niet bij Sichem. Langs Dothan liep de grote handels- of karavaanweg, die van Syrië voerde naar Egypte. Daarover trokken kooplieden met hun handelswaar. Hier doet zich straks voor de broers de mogelijkheid voor om Jozef te verkopen. De in onze ogen toevalligheden zijn juist Gods daden. Hoewel Gods Naam in Genesis 37 niet voorkomt, merken we hierin wel Gods hand op. Jozef vindt zijn broers inderdaad bij Dothan. Wordt hij door zijn broers met liefde verwacht? Bespeuren ze in zijn komst de liefde van hun vader? Integendeel, de haat van de broers tegen Jozef komt tot een uitbarsting als ze hem dankzij zijn prachtige veelvorige rok al van verre zien aankomen: ziet, daar komt die meesterdromer. Aan die dromen ergeren ze zich het meest. In vers 18 lezen we dat ze raad houden, een listige raad om hem te doden. Het eerste plan dat geopperd wordt, is om Jozef te doden en zijn lichaam in een kuil te gooien en vervolgens tegen hun vader te zeggen dat een boos of wild dier (leeuw of beer) hem verslonden heeft (vers 20). Ze hebben niet in de gaten dat zij nog erger zijn dan boze dieren. Een roofdier verscheurt gewoonlijk niet zijn eigen soortgenoot! Door Jozef te doden willen ze bewijzen dat zijn dromen niet uitkomen. Ruben weet zich als de oudste echter verantwoordelijk voor zijn halfbroer en probeert de moord op Jozef te voorkomen (vers 21-22): laat ons hem niet aan het leven slaan. Vergiet geen bloed; werpt hem in deze kuil die in de woestijn is en legt de hand niet aan hem. In werkelijkheid is hij van plan om Jozef later heimelijk uit de put te halen (vers 29) en hem terug te brengen tot zijn vader. Kuilen waren vermoedelijk putten, die gegraven waren om in de regentijd water op te vangen. In de winter en het voorjaar waren ze gevuld, de rest van de tijd stonden ze droog. Wanneer Jozef arriveert, trekken ze hem de veelvorige rok uit, grijpen hem vast en werpen hem zonder medelijden in een lege waterput. Daarna gaan de broers eten. Tijdens de maaltijd komt er een reisgezelschap van Ismaëlieten uit Gilead voorbij. Deze karavaan kooplieden is op weg naar Egypte met hun koopwaar van specerijen, balsem en mirre door kamelen gedragen. Wanneer de broers de kooplieden zien, is Ruben niet aanwezig.

Waarschijnlijk past hij op de kudde in het heuvelachtige gebied terwijl zijn broers de maaltijd gebruiken. Nu komt Juda met een ander plan. Is het niet beter om Jozef aan deze kooplieden te verkopen i.p.v. hem te doden, want hij is onze broeder, ons vlees? (vers 27). De broers stemmen in met dit voorstel. Ze trekken Jozef uit de put en verkopen hem voor 20 zilverlingen, de normale prijs voor een half volwassen slaaf (Lev. 27: 5). Dat er in vers 28 ook gesproken wordt over Midianitische kooplieden geeft aan dat het een reisgezelschap van verschillende nationaliteiten moet zijn geweest. Wanneer de kooplieden met Jozef vertrokken zijn naar Egypte, komt Ruben bij de put en ontdekt tot zijn grote schrik dat deze leeg is. Dan scheurt hij zijn klederen en gaat naar zijn broer: De jongeling is er niet; en ik, waar zal ik heengaan? Hoe kan hij nog thuis komen? Hoe kan hij als oudste broer zijn vader Jakob nog onder ogen komen? Er wordt een plan bedacht. Ze slachten een geitenbokje en dopen de rok van Jozef in dat bloed. Vervolgens sturen ze enkele knechten naar Jakob met de jobstijding: Deze hebben wij gevonden, beken toch, of deze uws zoons rok is of niet. Ze durven het niet eens zelf. Jakob herkent het kledingstuk (vers 33). Zoals hij eens als jongen met de kleding van zijn broer en een geitenbokje zijn blinde vader heeft bedrogen (Gen. 27: 9-17), zo wordt de bedrieger nu zelf met het kledingstuk van zijn zoon en het bloed van een geitenbokje bedrogen. Jakob scheurt zijn kleren en doet een zak om zijn lenden, als zichtbare uiting van zijn diepe smart en bedrijft vele dagen rouw. Gewoonlijk duurde deze openbare rouw een week, maar Jakob zegt te blijven rouwen tot aan zijn dood. Alle pogingen daarna van zijn zonen (!) en dochters om hem te troosten hebben geen resultaat. Dat gezien de dromen de dood van Jozef onmogelijk is, beseft Jakob niet. Hij verliest in het verdriet Gods woord uit het oog. Intussen wordt Jozef in Egypte door de Midianieten verkocht aan Potifar, een overste van de lijfwacht van de Farao, die o.a. verantwoordelijk is voor de gevangenis waar hoge ambtenaren gevangen werden gehouden (Gen. 40: 3-4).

TER OVERWEGING

Als Jozef geroepen wordt door zijn vader en uitgezonden wordt, wie denkt dan niet aan die meerderde Jozef Die door Zijn Vader geroepen is: Kom, dat Ik U tot hen zende. Dat is de liefde van God de Vader. En wat antwoordde de Zoon? Zie Ik kom, om Uw wil te doen. Hij is Zijn Vader gehoorzaam geweest en is gezonden naar een wereld verloren in schuld, naar dat vervloekte Sichem hier beneden om Zijn broeders te zoeken. Het was Zijn spijze om de wil des Vaders te doen. Hij had alleen maar op het oog de welstand van dat volk, dat Hem van de Vader van eeuwigheid gegeven was. Heel het leven

van Jezus kunnen we samenvatten in het antwoord dat Jozef gaf aan de man die hem vroeg: wat zoekt jij? Toen heeft Jozef geantwoord: ik zoek mijn broeders. Zo heeft Jezus Zijn broeders gezocht. Wel 33 jaar heeft hij gedwaald in het veld en gezocht. De vossen hadden holen, de vogelen des hemels hadden nesten, maar Hij had niets waar Hij het hoofd kon neerleggen. Hij is gekomen tot de Zijnen, zegt Johannes, maar de Zijnen hebben Hem niet aangenomen. Ik zoek mijn broeders, mensen, jongeren en ouderen, die Hem haten. Hij zoekt nog. Zoals Jozef tot zijn broeders komt, zo komt Christus ook tot ons. Elke keer als Zijn Woord gepredikt wordt en als er op de zondagsschool uit verteld wordt. Wat is het verschrikkelijk wanneer broers zich beraden om een andere broer te doden. Wat kan haat ernstige vormen aannemen. Haat is ook de wortel van de doodslag. In 1 Joh. 3: 15 staat dat een iegelijk die zijn broeder haat al een doodslager is. Haten wij wel eens iemand? Dat betekent dat je eigenlijk wilt dat zo iemand er niet meer is. Denk ook aan vraag en antw. 107 van de Heidelbergse Catechismus. Wat vormt in dit gedeelte de liefde van Jakob en de haat van zijn zonen een schril contrast. Veel groter is de tegenstelling tussen de liefde van God en de haat van ons hart tegen God en Christus. Zonde baart zonde, zeggen we weleens. De ene zonde lokt de volgende zonde uit. Dat blijkt duidelijk uit deze geschiedenis: Jozef wordt in de kuil geworpen - Jozef wordt verkocht - vader Jakob wordt bedrogen - hun vader wordt getroost. De zonde staat nooit stil. Als een mens in de zonde leeft, gaat hij meestal steeds verder. De zonde is als een inktvis die met één arm begint, maar die ons op het laatst in al zijn tentakels houdt en ons steeds verder naar de diepte trekt. Gelukkig is er Eén Die ons daaruit kan verlossen: de Heere Jezus Christus.

GELOOFSLEER

Heidelbergse Catechismus, zondag 10:

Vraag en antw. 27: wat verstaat gij door de voorzienigheid Gods? De almachtige en alomtegenwoordige kracht Gods, door welke Hij hemel en aarde, mitsgaders alle schepselen, gelijk als met Zijn hand nog onderhoudt, en alzo regeert, dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijze en drank, gezondheid en krankheid, rijkdom en armoede, en alle dingen, niet bijgeval, maar van Zijn Vaderlijke hand ons toekomen.

Vraag en antw. 28: waartoe dient ons dat wij weten dat God alles geschapen heeft en nog door Zijn voorzienigheid onderhoudt? Dat wij in allen tegenspoed geduldig, in voorspoed dankbaar zijn mogen en in alles dat ons nog toekomen kan, een goed toevorst hebben op onzen getrouwen God en Vader, dat ons geen schepsel van Zijn liefde scheiden zal, aangezien alle schepselen alzo in

Zijn hand zijn, dat zij tegen Zijn wil zich noch roeren noch bewegen kunnen.

Nederlandse Geloofsbelijdenis, artikel 13

Wij geloven dat die goede God, nadat Hij alle dingen geschapen had, deze niet heeft laten varen, noch aan het geval of de fortuin overgegeven, maar ze naar Zijn heiligen wil also stiert en regeert, dat in deze wereld niets geschiedt zonder Zijn ordiantie; hoewel nochtans God noch auteur is, noch schuld heeft van de zonde die er geschiedt. Want Zijn macht en goedheid is zo groot en onbegrijpelijk, dat Hij zeer wel en rechtvaardiglijk Zijn werk beschikt en doet, ook wanneer de duivelen en goddelozen onrechtvaardiglijk handelen. En aangaande hetgeen Hij doet boven het begrip des menselijken verstands, datzelve willen wij niet curieuselijk* onderzoeken, meer dan ons begrip verdragen kan; maar wij aanbidden met alle ootmoedigheid en eerbied de rechtvaardige oordelen Gods, die ons verborgen zijn; ons tevreden houdende dat wij leerjongeren van Christus zijn, om alleen te leren hetgeen Hij ons aanwijst in Zijn Woord, zonder deze palen te overtreden. Deze lering geeft ons een onuitsprekelijken troost, als wij door haar geleerd worden dat ons niets bijgeval overkomen kan, maar door de beschikking van onzen goeder-tieren hemelsen Vader, Die voor ons waakt met een Vaderlijke zorg, houdende alle schepselen onder Zijn heerschappij, alzo dat niet één haar van ons hoofd (want die zijn alle geteld), ook niet één musje op de aarde vallen kan zonder den wil onzes Vaders.

Waarop wij ons verlaten, wetende dat Hij de duivelen in den toom houdt en al onze vijanden, die ons zonder Zijn toelating en wil niet schaden kunnen. En hierin verwerpen wij de verdoemelijke dwaling der epicureeën, dewelke zeggen dat Zich God nergens mede bemoeit en alle dingen bijgeval laat geschieden. *curieuselijk betekent te nieuwsgierig.

Heidelbergse Catechismus, zondag 40.

Vraag en antw. 105: wat eist God in het zesde gebod? Dat ik mijn naaste noch met gedachten, noch met woorden of enig gebaar, veel minder met de daad, door mijzelfen of door anderen ontore, hate, kwetse of dode; maar dat ik alle wraakgierigheid aflegge; ook mijzelfen niet kwetse of moedwilliglijk in enig gevaar begeve; waarom ook de overheid het zwaard draagt om den doodslag te weren.

Vraag en antw. 106: maar dit gebod schijnt alleen van het doodslaan te spreken? God, verbiedende den doodslag, leert ons dat Hij den wortel van den doodslag, als nijd, haat, toorn en wraakgierigheid, haat en zulks alles voor een doodslag houdt.

Vraag en antw. 107: maar is het genoeg dat wij onzen naaste, zoals tevoren gezegd is, niet doden? Neen; want God, verbiedende den nijd, haat en toorn, gebiedt dat wij onzen naaste liefhebben als onszelfen en jegens hem geduld, vrede, zachtmoedigheid, barmhartigheid en alle vriendelijkheid bewijzen, zijn schade, zoveel als ons mogelijk is, afkeren, en ook onzen vijanden goeddoen.

